

Af Jan Ristarp

Ett välstädat hus

Någonting har förändrats i folkbiblioteken sedan datatekniken, eller IT som vi lärt oss säga i dag, gjort sitt intåg. Biblioteken är inte riktigt desamma som de var under för inte så särskilt länge sedan svunna dagar. De var t ex annorlunda på något vis, vid den tid för två, tre decennier sedan, de moderna folkbibliotekens första stora expansionstid, då Henning Gimbel för de danska biblioteken - och strax därefter undertecknad för de svenska - tog sig an uppgiften att sätta samman en sk rationaliseringsutredning för våra respektive länders folkbibliotek.

Frågan är bara vad det är som har förändrats; och kanske också vad det för slags förändring det är frågan om.

Det är under alla omständigheter en väldigt djupgående förändring, säger vi gärna, vi biblioteksfolk. Snabbt går det också, och vartenda område av bibliotekens tillvaro berörs, stort som smått (jmf bara ovannämnda utredningar där alla biblioteksarbetets mångtusende detaljer är registrerade!), alltså

måste det vara en alldeles omstörtande förändring.. Många går till och med så långt att de hävdar, att det vi bevittnar är ingenting mindre än en revolution, nämligen »IT-revolutionen«. Biblioteken upplever ett slags paradigm-skifte, säger man, på samma sätt som den ena grenen efter den andra av vetenskapen i våra dagar genomgår ett omvälvande teori-skifte.

Det är möjligen något tveksamt. Det är som bekant riskabelt att jämföra storheter av olika art och mängder ur olika (begrepps)världar - fråga bara oss f d biblioteksrationiserare! Mycket kan sägas rymmas i begreppet biblioteksadministration, dock har det knappast någon riktigt vetenskaplig sida. Och inte skulle väl vi svunna tiders utredare ens ha kunnat föreställa oss något sådant som »biblioteksparadigmet«, än mindre ett skifte av något sådant.

Inte desto mindre må det vara i det här sammanhanget tillåtet att roa sig med en påminnelse om att Thomas Kuhn - det vetenskapsteoretiska paradigm-

begreppets upphovsman - ser det som utspelas inom ett paradigms ramar som ett arbete av typen »städning«. Det handlar om att förbättra mätteknik, förfina observationer, nyansera begrepp, matcha teori mot praktik och annat sådant »förbättringsarbete«. Jag har inte svårt att se Henning Gimbels arbete i den stora danska rationaliseringsutredningen som ett dylikt klarläggande och vägröjande »städarbete«.

Denna städning ägnar man sig så i lugn och ro åt, enligt Kuhn, tills det uppstår en kris inom paradigmet på grund av att det runtomkring och inne i paradigmet bildas anomalier, sådant som inte går att passa in i systemet, konstigheter och totalt avvikande mönster med andra ord. Då får man backa tillbaka till grunderna för paradigmet och undersöka dem lite noga och kritiskt, med andra ord ta sig en rejäl funderare på om det som håller ihop hela bygget längre duger. Kan det gamla paradigmet då inte räddas uppstår ett s k paradigmskifte, eller en revolution om man så vill. Så skulle man kunna - lite vanvördigt summariskt - beskriva mönstret för de omvälvande förändringarna inom olika slags tanke- och verksamhetssystem.

Till det ska läggas den teorin att det gamla paradigmet inte alltid överges när det nya antas utan blir kvar - som fysikerna uttrycker det - »som en giltig approximation inom en lämplig gräns«. Det gamla ryms alltså på något sätt inom det nys gränser. Och inte bara ryms, det framträder kanske än tydligare än tidigare, blir lättare att förstå och använda.

Är det någonting av den här sortens förändring som biblioteken genomgår? Är datateknikens påverkan på bibliotekens sätt att arbeta och verka, och framför allt deras sätt att framträda för sina brukare, så djupgående att de faktiskt är något helt annat i dag - eller på väg att snart bli något helt annat - än vad de var när Henning Gimbel gjorde sitt stora »uppstädningsarbete«?

För egen del har jag inget färdigt svar på den frågan, men jag tror att redan frågeställandet i sig

är lika viktigt som de svar vi kan få. Jag tar därför upp frågan till några anspråkslösa reflektioner ur ett svenskt perspektiv.

I Sverige stod datoriseringen redan i dörren när vi gjorde vår - av Henning Gimbels digra rapport från 1964 inspirerade - andra rationaliseringsutredning (NRU, 1972). Vi konstaterade att »eftersom möjligheten till omläggning av arbetsmomenten till väsentligt snabbare processer inom de nuvarande metoderna är begränsade, torde bibliotekens möjligheter till mera betydande rationaliseringsvinster ligga i en anpassning av vissa rutiner till automatisk databehandling (ADB)«. En försöksverksamhet initierad av Sveriges allamäns biblioteks-förening och Bibliotekstjänst var redan igång, som syftade till en »fullständig, central databehandlings-service«. Man tänkte sig en stegvis uppbyggnad. Första steget »skulle utgöras av en viss bibliografisk service, andra steget av en övergång från katalog i kortform till katalog i annan form, tredje steget av datorbaserad utlåningsservice och fjärde steget av uppbyggnad av en on-line förbindelse mellan det enskilda biblioteket och den centrala datorn«.

Det viktiga ordet här är naturligtvis »centrala«. De svenska folkbiblioteken var vana vid att lösa uppgifter efter en och samma modell. De upplevde det som naturligt att lita på gemensamma, centrala lösningar; teknik- och datakunskapen på biblioteken var naturligtvis ytterst blygsam. Ingen föreställde sig heller annat än att hanterandet av de stora mängderna uppgifter som alla landets folkbibliotek genererade, och som skulle behandlas med en sådan raffinerad teknik som »automatisk databehandling«, skulle kunna klaras av på något annat sätt än genom det rationaliseringsföretag - Bibliotekstjänst - som till skillnad från biblioteken själva faktiskt sysslade med att förenkla arbetsprocesser. Det fanns ju förvisso inte heller någon teknik för något annat än en central lösning; det här var långt innan mikrodatorn, för att inte tala om persondatorn, var född. Det var de stora centrala datasystemens gyllene tid.

Så blev det också. Ur försöksverksamheten uppstod BUMS, ett centralt off line-system (som vi skulle säga i dag) i huvudsak utarbetat i ett samarbete mellan Göteborgs stadsbibliotek och Bibliotekstjänst. Efter hand anslöt sig merparten av de svenska folkbiblioteken till systemet. Den gemensamma databaskatalogen, BURK, växte fram, reproducerad på det lokala planet i form av sk mikrofilm, och utlåningspennor, streckkodsetiketter och kassetband (där registreringssignalerna lagrades) gjorde sitt intåg vid landets utlåningsdiskar. De svenska folkbiblioteken hade - med relativt få undantag, t ex Stockholms stadsbibliotek - under kort tid förvandlats till något som kallades BUMS-bibliotek!

Däremot nådde systemet aldrig fram till det fjärde steget, on line-förbindelsen mellan det enskilda biblioteket och den centrala datorn (mer än försöksvis). I slutet av 1980-talet hade tiden nämligen definitivt hunnit i fatt BUMS-systemet. Den snabba teknikutvecklingen gjorde stora centrala datorsystem obsoleta eller i alla fall oekonomiska och osmidiga. Biblioteken upptäckte dels att deras rörelseförmåga och utvecklingsmöjligheter hade varit starkt begränsade inom detta system, och dels att de själva nu skulle kunna hantera sina datauppgifter; kort sagt de lokala systemen tog över scenen. Nu först skulle den egentliga datoriseringen kunna börja.

Redan i början av 80-talet hade några få folkbibliotek, bl a Stockholms stadsbibliotek, gett sig i kast med att installera lokala, integrerade system. De system som fanns tillgängliga på marknaden då var emellertid så gott som uteslutande system framtagna för och använda av vetenskapliga bibliotek. Så installerandet av ett sådant, som vi t ex gjorde i Stockholm, innebar ett omfattande anpassningsarbete - men därmed också ett språng i kunskapsutvecklingen hos personalen.

För den stora majoriteten av bibliotek tog övergången till lokala system sin början först i slutet av decenniet. Den stora förändringen - hur stor den nu är - är alltså ett fenomen av mycket färskt datum.

Men å andra sidan har övergången skett med en kolossal kraft i den meningen att den har varit alltomgripande, snabb och inneburit en myckenhet förnyelse i både stort och smått. I dag är det endast mycket få, mindre kommuner i Sverige som inte har ett lokalt datasystem i sitt bibliotek.

Härmed, skulle jag vilja säga, är nu äntligen det »uppställningsarbete» avslutat som de båda rationaliseringsutredningarna från 60- och 70-talen i våra båda länder satte igång. Nu är till sist alla de många processerna i biblioteken »färdigrationaliserade». De är nu till största delen omhändertagna, eller åtminstone understödda, av våra många digitala medarbetare, de ljussnabba, ljudlösa och - för det mesta i alla fall - fogliga medspelare som står där på våra bord och som vi så snabbt vant oss vid.

Men är det just den här datoranvändningen, digitaliseringen av arbetsprocesser och katalog-information, som utgör den ovan antydda djupgående förändringen av biblioteken? Är det det förhållandet att bokbestånd, låntagare och lån registreras digitalt och inte med papper och penna eller skrivmaskin, eller det förhållandet att biblioteksanvändarna kan »slå» i vår katalog med hjälp av ett tangentbord i stället för i en låda med små kort i, som innebär en »IT-revolution»? Naturligtvis inte.

Däremot har införandet av de lokala bibliotekssystemen inneburit ett stort steg på vägen mot en sådan djupgående förändring. I Sverige har vi - åtminstone tidvis - sett en livlig konkurrens mellan flera, både inhemska och utländska, systemleverantörer. I avsaknad av centrala styr- och vägledningsinstrument har vi i den situationen varit utlämnade åt oss själva, samtidigt som vi befunnit oss nedpressade av en allt skralare kommunal ekonomi. Det har skärpt kraven på oss uppköpande biblioteksansvariga. Vi har varit tvungna att snabbt sätta oss in i den nya tekniken, bedöma dess användnings- och utvecklingsmöjligheter och anpassa den till lokala egenskaper och specialiteter. Vi har fått arbeta med planerings- och investeringsproblem av en omfattning som endast byggandet av nya bibliotek kan jämföras med. Allt detta har gett oss nya kuns-

kaper och vårt yrke har visat upp nya sidor för oss, men vi har framför allt under den här resan börjat inse att vi tidigare kanske inte visste allt om våra biblioteks inneboende krafter och rikedomar.

Det som fått oss att inse detta är naturligtvis att den nya tekniken visat sig - så som den nu framträder, erbjudande »total« åtkomst till allt överallt ifrån - rymma oanade expansionsmöjligheter för biblioteken. Samtidigt som det grundläggande »uppstådningsarbetet« avslutats, har sålunda den egentliga dator-användningen på biblioteken inletts.

För de svenska biblioteken har dessa båda processer utspelats samtidigt - införandet av lokala biblioteksadministrativa system och de första stapplande steget mot ett bibliotek som även uppenbarar sig i en eller annan elektronisk form. Det har bl a inneburit dels en nästan hysterisk anpassnings- och utbildningsansträngning, dels en endast långsamt avklingande, till en början närmast kaotisk, begrepsförvirring och -berusning. Men det har givetvis också lett till att biblioteks-personalen - mer eller mindre motvilligt - tagit ny kunskap i besittning och hos sig själv uppväckt slumrande kreativitet, entusiasm och nyfikenhet.

I alla hörn av folkbiblioteks-Sverige, på stora som små bibliotek (och inte minst på många duktiga små), arbetas det med att införa den nya tekniken i alla dess skepnader. CD-ROM-erbjudanden i mångfald både lokalt och i nät, utnyttjandet av lokala och regionala höghastighetsnät för åtkomst av egna och andras databaser, anpassad användning av Internet, vettigt bruk av sina hemsidor därstädes bl a i form av försök med att göra den egna katalogdatabasen tillgänglig via nätet, erbjudande av elektroniska tidskrifter - hela spektrat av det biblioteksmässiga IT-utnyttjandet finns i dag representerat på de svenska folkbiblioteken. Men, nota bene, vi är bara i början, vi trevar oss fortfarande fram, vi bygger det mesta fortfarande inom ramen för något slags försök. Hela teknikutnyttjandet vid biblioteken tror jag för övrigt ännu befinner sig i sin linda.

Men det är spännande, och det är roligt. Inte bara

därför att många av oss tycker att IT är kul i sig utan framför allt därför att det känns så tydligt att det vi är med om är början till en stor förändring av biblioteken, en övergång till ett annat tillstånd kanske.

En del förutspår att detta på sikt innebär att det blir mindre av böcker och annat tryckt material på biblioteken, att merparten av innehållet i bibliotekens tjänster förmedlas elektroniskt, att boken som vi i dag känner den är på väg ut ur biblioteken. Det tror jag är en alldeles för förhastad slutsats. De vetenskapliga biblioteken i hela västvärlden har utnyttjat den moderna tekniken i flera decennier, och de kan inte annat än konstatera att informationsexplosionen i dag genererar mer tryckt material än någonsin. Trots den stora mängd elektroniska lösningar för olika slags publikationer som i dag finns (och som blir fler och fler för var dag) utgör de endast en eller annan procent av det totala utbudet.

Jag tror snarare att den moderna tekniken kommer att innebära att de traditionella biblioteken, de med böcker och annat sådant på papper, kommer att utvidgas i betydelsen att deras kontaktytor med omvärlden blir så mycket större. De kommer att bli lättare att komma åt, och framför allt det de rymmer kommer att bli lättare att komma åt. De kommer också att visa sig innehålla oerhört mycket mer än vad vi anat. Och detta kommer de att göra bl a genom att ta till sig och professionellt bearbeta och presentera allt sådant som endast finns i elektronisk form.

Biblioteken - tror jag - kommer efter den fasövergången att upplevas som ett mycket större rum än tidigare. Och i detta större rum finns det ett annat rum, ett som nu framträder än tydligare än tidigare, ett som blir lättare att förstå och använda - det »gamla« biblioteket. Det kommer alltså att utspelas - om man så vill uttrycka det - en sorts paradigmskifte där det gamla paradigmet bevaras. Men detta blir möjligt endast tack vare att rummet det utspelas i ligger i ett, av Henning Gimbel och andra, mycket välstädat hus.